

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 3 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 3

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 3

TOSHKENT-2023

Мундарижа

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. ТУРҒУНОВ Мурод Турсунбоевич

АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ДАВЛАТ БОШЛИҒИ ХИСЛАТЛАРИ

ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ 8

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

2. ҲОТАМОВ Ҳомид Сулаймонович

СЕНАТ ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА
ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....15

3. АДИЛКАРИЕВА Феруза Ходжимуратовна

КОНСТИТУЦИЯВИЙ СУД ҲАМДА ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ

НАЗОРАТИНИНГ ЎЗARO НИСБАТИ ҲАМДА МУТАНОСИБЛИГИ.....22

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

4. ТОШҚУЛОВ Жўрабой Ўринбоевич, МУҲАММАДЖОНОВ Жасурбек Жаҳонгир ўғли
ИСЛОМ ҲУҚУҚИ БЎЙИЧА ФУҚАРОЛАРНИНГ ТАДБИРКОРЛИК БИЛАН ШУҒУЛЛАНИШ
ҲУҚУҚИНИНГ КАФОЛАТЛАРИ29

5. УЛУГБЕКОВ Баходир Абдасович

ШАЪН, ҚАДР-ҚИММАТ ВА ИШЧАНЛИК ОБРЎСИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ
ТАБИАТИ ВА ШАРТЛАРИ42

6. YUSUPOV Sardor

ROBOTICS LEGAL CIVIL REGULATION IN UZBEKISTAN: PIONEERING A PATH FOR THE
FUTURE.....50

7. БАРЫШНИКОВА Линиза Наильевна

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В ОБЛАСТИ ФИЗКУЛЬТУРЫ И СПОРТА В
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ58

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

8. ZULFUQOROV Abduvaxob Abdumalik o'g'li

МАТО ИЗЛАРИНИ АНИҚЛАШ, ҚАЙД ЕТИШ, ОЛИШ ВА ТАВСИFLASH.....67

9. ABDULLAEV Rustam Kaxramanovich

СУД ЕКСПЕРТИЗА ТАДҚИҚОТИ УСЛУБЛАРИ ТИЗИМИДА ЕКСПЕРИМЕНТИНИНГ О'РНИ.....75

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

10. USMANOVA Surayo Bultakovna

XIZMATLAR SAVDOSI BO'YICHA BOSH KELISHUVIDA TURIZM:

SHARTNOMAVIY-HUQUQIY Tahlil.....81

11. АЛМОСОВА Шаҳноза Собировна

ЖСТНИНГ “МИЛЛИЙ РЕЖИМ” ТАМОЙИЛИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИГА

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ89

12. ШАРАПОВ Шухрат Шокирович

ТАЪЛИМ ОЛИШ ҲУҚУҚИНИНГ АСОСИЙ ТАЪРИФЛАРИ..... 96

ЮРИДИК ХИЗМАТ, АДВОКАТУРА, НОТАРИАТ

13. ФАЙЗИЕВ Хайриддин Сирожиддинович

ЮРИДИК ХИЗМАТ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ОРГАНЛАРИ

ТИЗИМИДА ТУТГАН ЎРНИ 103

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

ТУРҒУНОВ Мурад Турсунбоевич

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ
институтининг директори, юридик фанлар доктори
E-mail: murod.turgunov@inbox.ru

АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ДАВЛАТ БОШЛИҒИ ХИСЛАТЛАРИ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ТУРҒУНОВ М.Т. Абу Наср Форобийнинг давлат бошлиғи хислатлари ҳақидаги қарашлари // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2023) Б. 8-14.

 5 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2023-5-1>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Абу Наср Форобийнинг давлатни бошқариш, давлат раҳбарининг жамиятда тутган ўрни, ҳоким мақоми ва функцияларини белгилаш, фозил давлат раҳбари эга бўлиши керак бўлган табиий ва туғма хислатлари, ҳукмдор меҳнатининг ғояси ва мазмуни, давлат бошлиғи ўзида тарбиялаши мумкин бўлган фазилатлар, давлатни кўпчилик томонидан бошқариш, фозиллар шаҳар бирлашмасини бошқаришга лойиқ инсонларга қўйиладиган талаблар, инсон жисми аъзолари билан шаҳар бирлашмаси аъзолари ўртасидаги ўхшаш ва фарқли жиҳатлар ҳақидаги қарашлари баён этилган, шунингдек, муаллиф томонидан тавсиявий хулосалар билдирилган.

Калит сўзлар: Абу Наср Форобий, давлат бошлиғи, давлатнинг моҳияти, давлат бошқаруви, фозил шаҳар, давлат механизми, давлат бошлиғига қўйиладиган талаблар, фозил жамият.

ТУРҒУНОВ Мурад Турсунбоевич

Директор Института государства и права Академии наук
Республики Узбекистан, доктор юридических наук
E-mail: murod.turgunov@inbox.ru

УЧЕНИЯ АБУ НАСР ФАРАБИ О ЧЕРТАХ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются Абу Наср Фараби управление государством, роль главы государства в обществе, определение статуса и функций хакима, природные и

врожденные качества, которыми должен обладать добродетельный глава государства, идею и содержание работы правителя, качества, которые может воспитать в себе глава государства, управление государством большинством, требования к добродетельным людям, достойным управления городским объединением, взгляды на сходства и различия между членами человеческого фактора и членами городского объединения, а также даны авторские рекомендации.

Ключевые слова: Абу Наср Фараби, глава государства, суть государства, государственное управление, добродетельный город, механизм государства, требования к главе государства, добродетельное общество.

TURGUNOV Murad

Director of the Institute of State and Law of the Academy of Sciences
of the Republic Uzbekistan, Doctor of Law
E-mail: murod.turgunov@inbox.ru

TEACHINGS OF ABU NASR FARABI ABOUT THE TRAITS OF THE HEAD OF STATE

ANNOTATION

The article discusses Abu Nasr Farabi's management of the state, the role of the head of state in society, the definition of the status and functions of the hakim, the natural and innate qualities that a virtuous head of state should have, the idea and content of the work of a ruler, the qualities that a head of state can cultivate in himself, management state majority, requirements for virtuous people worthy of managing a city association, views on the similarities and differences between members of the human factor and members of a city association, and the author's recommendations are given.

Keywords: Abu Nasr Farabi, head of state, essence of the state, public administration, virtuous city, mechanism of the state, requirements for the head of state, virtuous society.

Абу Наср Форобий таълимотида давлат бошлиғи, ҳукмдор шахсига алоҳида эътибор қаратилади. Мутафаккир жамият тараққиёти, инсонлар фаровонлиги, тинчлиги, комил инсонни шакллантиришда давлат бошлиғи шахси муҳим ўрин тутишини англаган. У шаҳар бирлашмасининг бошлиғи - мазкур шаҳарнинг фозиллар шаҳарларининг бирлашмасини яратиш, шакллантириш ва бошқаришда ҳал қилувчи ўрин тутадиган асосий шахс деб билади. Шу боис Абу Наср Форобий унга алоҳида талаблар қўяди.

Абу Наср Форобий давлат бошлиғининг жамиятда тутган ўрни ниҳоятда катта эканлигини таъкидлаб: “Шаҳар бошлиғи шаҳарга тааллуқли бирор кичкинагина ишни амалга оширса ҳам бутун шаҳарга бу иш ўз таъсирини кўрсатади, бошлиқ мана шу ишни амалга ошираётганда унинг шаҳар аҳолисининг бир қисмига нафи, бир қисмига зиёни тегмасдан аҳолининг ҳаммасига нафи тегишини ўйлаши керак” [1, Б.104], - дейди. Шу боис, аллома фозил давлат яратиш ва унинг фаолият кўрсатиши учун раҳбарнинг маърифатли бўлиши ҳал қилувчи аҳамиятга эга деб билади. Бундай раҳбар, унинг фикрича, фозил давлат мавжудлигининг, ушбу давлат аъзоларида зарур хислатларни шакллантиришнинг сабаби бўлиши керак [2] деган фикрни билдиради.

Абу Наср Форобийнинг ҳоким мақомига алоҳида аҳамият беришида давлат бошлиғининг қўлида бутун ҳокимият жамланган ўрта аср монархиясининг таъсири сезилади. Бироқ бу таъсир расмий ва ташқи хусусиятга эга. Файласуф фозил давлат бошлиғига қўйган талаблар ушбу давлатнинг моҳиятига мос келадиган раҳбарни танлаш имконини беради.

Абу Наср Форобий давлатни бошқаришни алоҳида санъат деб ҳисоблайди. “Ахлоқ ва фаолиятда изчил, бир меъёрда, яъни ўрта меъёрда иш олиб борувчи киши давлат ва мулкни бошқарувчи раисдир, унинг хунари давлат ва мулкда фаол иштирок этишдир.

Фаолиятда ўрталликни топиш санъати - бу раҳбарлик қилиш санъатидир” [2, Б.103]. Шаҳарда хизмат қилиш учун кўп санъатлардан фойдаланилади. Демак, Абу Наср Форобий бошқарув санъатини хизмат қилиш воситаси бўлган санъатдан фарқлайди. Давлат раҳбари шундай санъатга эга бўлиши керакки, у бирон нарсага хизмат қилиш воситаси ҳам, бошқа санъат томонидан бошқарилиш объекти ҳам бўлиши мумкин эмас. Бошқарув санъатига барча бошқа санъатлар бўйсунди. Бундай санъатга эга инсон бошқа ҳеч ким томонидан бошқарилмайди, у «комилликка эришган ҳамда амалдаги ақл ва тушунчага айланган» [4].

Бундай инсон юксак даражадаги комилликка эришган бўлиши ва сао- датнинг чўққисида бўлиши керак. Унга бахтга эришишга ёрдам берадиган ҳар қандай ҳаракат маълум. У ўз билимларини сўзлар орқали яққол ифодалашни ва одамларни энг яхши усуллар билан бахтга йўналтиришни билиши керак. Бундай хислатларга эса комил файласуфгина эга.

“Бахт-саодатга эришув ва туғма қобилиятларининг ривожланиши ўз-ўзича бўлавермайди, - деб ёзади аллома, - балки бу масалада қандайдир бир муаллим ёки раҳбарга муҳтожлик туғилади” [3, Б.189].

Мутафаккирнинг фикрича, бошқаларга раҳбарлик қилиш ҳам, уларни бахт-саодатга эришув даражасига кўтариш ҳам ҳар кимнинг қўлидан келавермайди. Кимда бировни бахт-саодатга эриштириш, зарур бўлган иш- ҳаракат кабиларга руҳлантира олиш қобилияти бўлмаса ва бу иш-ҳаракатни бажара олишга қудратсиз бўлса, у асло раҳбар бўла олмайди.

“Баъзан раҳбарлар, - деб ёзади аллома, - бир шаҳарнинг соҳибкори, шаҳар халқи ҳаётига тегишли ишларида тадбиркор бўладилар. Улар бу йўл-йўриқларни ўтмишда кечган бошлиқлардан ўрганадилар, лекин шу билан бирга, раҳбар келажак учун ўтмишдаги расм-русум, йўл-йўриқларни ислоҳ қилишни лозим ва фойдали топса, турмуш шароити тақозосига қараб уларни ўзгартиради. Шунингдек, ёмон одатларни ўзида ифодаловчи ўтмишни ҳам ўзгартирмоғи керак. Акс ҳолда ўтмишнинг талабларига риоя этиб, унинг кайфияти сақланса, турмушда ҳеч қандай енгиллик, ўзгаришлар ва ўсиш ҳам бўлмайди” [3, Б.189].

Афлотун ва Арасту ҳам ҳақиқий файласуфга ҳоким функцияларини берганлар. Аммо Афлотуннинг файласуф ҳокими фақат барқарор ҳақиқатларни идрок этади ва давлатни бошқаришни идеалликни билишга ҳалақит берувчи юк деб билади. Абу Наср Форобийнинг фозил давлатида эса файласуф ҳоким барчанинг бахти йўлида хизмат қиладиган фаол арбобдир.

“Подшонинг қиладиган ишидан мақсади шу бўлиши керакки, - деб ёзади донишманд, - у халққа ҳам, ўзига ҳам фойда келтирсин, бу подшо меҳнатининг ғояси ва мазмунидир. Агар подшо халқ бахтининг сабабчиси бўлса, у ўз халқи орасидаги энг бахтли киши бўлиши керак” [2, Б. 106].

Фозил давлат раҳбари, Абу Наср Форобий фикрича, қуйидаги ўн икки туғма табиий хислатларга эга бўлиши керак:

- 1) ҳар қандай ҳаракатни осонлик билан бажариш учун мутлақо комил аъзоларга эга бўлиш;
- 2) табиатан нозик фаросатли бўлиш, суҳбатдошининг сўзларини, фикрларини тез тушуниб, илғаб олиш, шу соҳада умумий аҳвол қандайлигини равшан тасаввур қила олиш;
- 3) яхши хотирага эга бўлиш, кўрган, эшитган ва идрок этган нарсаларини тафсилотлари билан ёдда тутиш;
- 4) зеҳни ўткир, зукко бўлиб, ҳар қандай нарсанинг билинар-билинемас аломатларини ва бу аломатлар нимани англатишини тез билиб, сезиб олиш;
- 5) ифодали нутққа эга бўлиш ва ўйлаган нарсасини очик-равшан баён эта олиш;
- 6) таълим олишга, билим ва маърифатга ҳавасли бўлиш, ўқиш- ўрганишда сира чарчамайдиган, машаққатдан қочмайдиган бўлиш;
- 7) таом ейишда, ичимликда, аёлларга яқинлик қилишда ўзини тия ола- диган бўлиш

ва (қимор ва бошқа) ўйинлардан завқ, ҳузур олишдан узоқ бўлиш;

8) ҳақиқатни ва унинг учун курашувчиларни яхши кўриш, ёлғондан ва ёлғончилардан нафратланиш;

9) ўз қадрини билувчи ва ор-номусли одам бўлиш, туғма олийҳиммат бўлиш ва улуғ ишларга интилиш;

10) мол-дунё кетидан қувмайдиган бўлиш;

11) табиатан адолатпарвар бўлиш, одил одамларни севадиган, истибдод ва жабр-зулмдан, уни келтириб чиқарувчилардан нафратланиш, ўз одамларига ва ўзгаларга нисбатан адолатли бўлиш;

12) зарур деб билган ҳаракатини амалга оширишда қатъиятли, саботли, журъатли, жасур, мард бўлиш, қўрқоқлик ва ҳадиксирашларга йўл қўймаслик [3, Б. 159-160].

Абу Наср Форобий давлат раҳбарининг табиий ва ўзлаштирилган хис-латларини ифодалашда маълум даражада Афлотун ғояларига таянади. Тўғри, Афлотун, биз юқорида айтганимиздек, жоҳил давлат раҳбарининг салбий хислатларига қарама-қарши равишда ҳоким эга бўлиши керак бўлган хислатларнинг бутун бошли тизимини ишлаб чиққан Абу Наср Форобий каби, давлат бошлиғини бундай миқдордаги хислатларга эга қилмайди. Афлотун ғояларининг таъсири фозил давлат бошлиғини шакллантириш масаласида ҳам сезилади. У бўлғуси ҳокимларни болаликдан тарбиялаш кераклигини айтган.

Абу Наср Форобий бир ҳокимнинг (имомнинг) ўрнига келадиган бошқасининг ҳам юқоридаги фазилатларга эга бўлиши зарурлигини, шу билан бирга ўзидан аввалги ўтган ҳокимнинг яхши ишларини давом эттириш, жамиятнинг барқарорлиги ва қонунларнинг ворисийлигини таъминлаш учун **бўлғуси раҳбарда қуйидаги олти хислатни тарбиялаш кераклигини таъкидлайди:**

биринчидан, донишманд бўлиш;

иккинчидан, аввалги ҳокимлар ўрнатган қонун-қоидалар ва одатларни билувчи ва ёдда тутувчи бўлиш;

учинчидан, ажодларидан тегишли қонун сақланиб қолмаган соҳада бундай қонунни ўйлаб топиш учун ижод ва ихтирочиликни намоён этиш;

тўртинчидан, мавжуд воқеликни тез пайқаб олиш ва келгусида юз берадиган, аввалги ҳокимлар кўзда тутмаган воқеаларни олдиндан кўра билиш учун башоратгўйлик хислатига эга бўлиш;

бешинчидан, аввалги ҳокимлар ўрнатган қонунларга, шунингдек, ав-валгиларидан ибрат олиб ўзи чиқарган қонунларга халқ амал қилиши учун нотиклик хислатига эга бўлиш;

олтинчидан, зарур ҳолларда лашкарга қўмондонлик қилиш учун жис-монан бақувват бўлиш ва ҳарбий санъатни яхши билиш [3, Б. 160-161].

Бошқарувга фақат мулкдорлар вакиллари тайинлаш тарафдори бўлмаган Абу Наср Форобий мазкур талабларга жавоб берадиган ҳар қандай шахс ҳоким бўлиши мумкин, деб ҳисоблайди. Фозил давлатда «ҳукмдор ўз касби ва ушбу санъатдан фойдалана олиши туфайли ҳамда унинг кишиларга ҳукмронлик қилиши ёки қилмаслиги, улар уни ҳурмат қилиш-қилмаслиги, бой ёки камбағаллигидан қатъи назар ҳукмдордир» [5]. Бинобарин, Абу Наср Форобий ўзининг фозил давлатида мерос қилиб бериладиган олий ҳокимиятнинг ҳамда фақат мулкдорлар ҳокимиятининг бўлишини кўрсатмаган.

“Фазилатли шахар бошлиқлари тўрт тоифага бўлинади, - деган аллома, - уларнинг биринчи тоифасига ҳақиқат йўлида иш олиб борувчи подшо киради. У биринчи раис, яъни бошлиқ деб аталиб, унинг олти хислати бор: донолик, ўта мулоҳазалик, ишонтириш қобилиятига, тушунтира олиш қобилиятига, жисмоний жиҳатдан жанг қила олиш қобилиятига эгалик ҳамда тана тузилиши жиҳатидан жангчига хос бўлиши, яъни танасида бирон-бир камчилик бўлмаслиги керак. Ана шундай хислатларни ўзида жамлаган шахс ўз фаолиятида, сўзини ўтказишда, буйруқларни бажартиришда, иш юритишда моҳир бўлади” [2, Б. 113].

А.М. Жоҳид Абу Наср Форобий Афлотуннинг давлат раҳбарига оид ғояларини ислом динининг қоидалари билан мувофиқлаштиради, деб ҳисоблайди [6]. Абу Наср Форобий

раҳбарнинг назарий ва амалий тафаккур соҳасидаги қобилиятлари тўғрисида фикрлар экан, унга (раҳбарга) фаол ақл орқали Оллоҳ жамолини очади; шу туфайли у донишманд, файласуф, келажакни башорат қилувчи ва содир бўлаётган хусусий ҳодисаларни талқин этувчи бўлади, деб ҳисоблайди [3, Б. 160].

Бизнинг фикримизча, Абу Наср Форобийнинг ушбу сўзлари ўша давр мафкураси қоидаларига ёнбосиш бўлган. Айти пайтда фозил шаҳар ҳокими Абу Наср Форобий тавсифида диний фанатизми билан ажралиб турмайди. Бунинг устига, Абу Наср Форобий таъкидлаган раҳбар табиий хислатларининг бирлашишида илоҳий нарса йўқ. Аксинча, у ушбу хислатларнинг бир одамда бирлашиши қийин эканлигига, шу сабабли бундай кишилар жуда камдан-кам учрашига ишонади: «Мана шу барча хислатларнинг бир одамда жамланиши амри маҳол, зеро бундай туғма фазилатлар соҳиби бўлган одамлар жуда кам учрайди ва улар нодир инсонлардир» [3, Б.160]. Шу боисдан у иккинчи раҳбарга қўйиладиган шартларни дастлаб олтигагача, сўнгра эса биттагача камайтиради. Аммо бунда ҳар бири белгиланган талаблардан бирига жавоб берадиган олтига раҳбар бўлиши шарт қилиб қўйилади [3, Б.160-161].

“Агар бундай киши топилмаса, - деб ёзади Абу Наср Форобий, - юқоридаги хислатларни ўзларида жамлаган бир гуруҳ ҳам подшонинг ўрнини босишлари мумкин. Яъни бу гуруҳнинг бири ғояларни илгари суради, иккинчиси бу ғояларни қандай қилиб амалга ошириш йўллари кўрсатиб беради, яъни бири ишонтиради ва тушунтиради. Охиргиси эса лашкарбошилиқ қилади, шундай қилиб, буларнинг ҳаммаси йиғилиб подшолик ролини ўтайдилар ва аҳил бошлиқлар деб номланадилар ва улар ташкил этган ҳайъат, фозиллар ҳайъати деб аталади. Агар бундай кишилар бўлмаса бу вақтда шаҳар бошлиғи, шариат ва сунналарни яхши биладиган, ҳар қандай шароитда аҳволни тушуна оладиган, ўқиган, пайти келганда ҳадисларда ёзилмаган нарсаларни ҳам топиб қўллаш биладиган, яхши фикрли, шаҳарни ташкил қилишда устароқ, бўлган, нотиқлик қобилияти бор жангчи ҳам бошлиқ бўлса бўлади. Бундай бошлиқ тажрибали бошқарувчи деб ном олади. Агар бундай киши ҳам топилмаса унинг ўрнини юқоридаги хислатларга эга бир гуруҳ шахслар ҳам бажариши мумкин. Бу жамоа тажрибали кишилар деб номланади” [2, 113-114].

Ушбу қоида, эҳтимол, давлатга жамоа бўлиб раҳбарлик қилиш зарур-лигини асослаш учун керак бўлгандир. Тан олиш керакки, ушбу фикрнинг ўзи бир жасорат, ҳукмрон сиёсий ва диний мафкура нуқтаи назаридан эса шаккоклик бўлган. Бу ўринда биз республика шаклини бўлмаса-да, ҳар ҳолда жамоа бўлиб раҳбарлик қилишнинг белгиларини кўрамиз.

Биргаликда бошқариш ҳақидаги қоида ўша давр мусулмон сиёсий та-факкури учун янги ғоя бўлган. Эҳтимол, бу қоиданинг пайдо бўлишига Араб халифалигининг ижтимоий-сиёсий ҳаёти сабаб бўлгандир: у ерда диний ҳокимият асосан Бағдодда яшовчи халифанинг қўлида, дунёвий ҳокимият эса халифаликнинг турли қисмларида ҳукмронлик қилувчи ва амалда мустақил бўлган амирлар ва султонлар қўлида бўлган [5, Б. 338]. Шу билан бирга, бошқарувнинг жамоа шаклига хос бўлган ижтимоий хусусиятнинг тарқоқ эканлигини таъкидлаш керакки, бу фозил давлат ҳақидаги таълимотнинг мавҳум-хаёлий эканлиги билан боғлиқдир.

Фозиллар шаҳри бирлашмасининг тепасида туришга муносиб инсонни тавсифлашда Абу Наср Форобий чуқур фалсафий мулоҳаза юритади. У, юқорида айтилганидек, шаҳар бирлашмасининг асосий аъзосини, тирик инсон организмнинг асосий органи бўлмиш юракка ўхшатади. Тирик инсон организмда, - дейди Абу Наср Форобий, - юрак унда юз берадиган ҳаёт жараёнининг асосий вазифасини бажаради. Юрак организмнинг табиатан энг мукамал ва тўла-тўқис органидир. Жисмнинг асосий органи (юрак) бошқа аъзолар эга бўлмаган юксак даражадаги афзалликларга эга. Жисмнинг барча аъзолари тартиби бўйича юқори турувчи аъзолар томонидан бошқариладиган қуйи турувчи аъзоларнинг хоссаларига нисбатан ҳудди шундай табиий афзал хоссаларга эгадир. “Ҳудди шундай шаҳар бирлашмасининг барча аъзолари ичида, - деб ёзади Абу Наср Форобий, - унинг ҳокими ўзига хос бўлган барча нарсаларда энг мукамалидир; у эга бўлган барча

нарсалар, шаҳар бирлашмасининг бошқа аъзолари билан бир қаторда, энг афзалидир ва у ўзи бошқарадиган кишилар ва улар бошқарадиган одамлардан юқори туради” [9].

Абу Наср Форобий фикрича, тирик организмнинг ҳаёт жараёнида асосий ўрин тутадиган юрак айни пайтда жисмга куч, ғайрат ва ҳаётийлик бағишлайди. Юраксиз жисм мавжудлигини тасаввур этиб бўлмайди.

Худди шунингдек, - давом этади Абу Наср Форобий, - мазкур шаҳарнинг бошлиғи ҳам шаҳар бирлашмаси ва унинг аъзолари мавжуд бўлишининг сабаби, уларда иродага таянган хислатлар юзага келишининг сабаби бўлиш учун мавжуд бўлиши керак, чунки шаҳар бирлашмасининг аъзоларидан бири ишламай қолса, айнан ҳоким ушбу бузилишнинг бартараф этилишини таъминлайди.

Жисмнинг турли аъзолари қиладиган ишлар шаҳар бирлашмасининг турли аъзолари бажарадиган ишлар каби уларнинг жойлашган ўрнига қараб ҳар хил баҳоланади. Жисмнинг асосий аъзосига яқин бўлган аъзолар - шунингдек, шунга ўхшаш ҳолда, шаҳар бирлашмасининг асосий аъзосига яқин бўлган шаҳар аъзолари - жисмнинг ёки шаҳар бирлашмасининг қуйи турувчи аъзоларига қараганда анча юксак вазифаларни бажарадилар.

Лекин, жисм аъзолари ва шаҳар бирлашмаси аъзоларининг ҳаракатларида ўхшашлик бўлишига қарамай, - деб таъкидлайди Абу Наср Форобий, - улар ўртасида жиддий фарқлар ҳам мавжуд бўлиб, улар шундан иборатки, тирик инсон танаси табиатдан ҳаракатга келса, шаҳар бирлашмасининг аъзолари ўз вазифаларини ўз ихтиёрлари бўйича бажарадилар ва шаҳар бирлашмасининг юқори турувчи аъзоларига иродавий мойилликлари бўйича бўйсундилар.

Абу Наср Форобий инсон организми аъзоларини шаҳар бирлашмасининг аъзолари билан қиёслашда улар ўртасида фарқ борлигини таъкидлашига, шаҳар бирлашмасининг аъзоларини уларнинг бирлашиши учун асос бўлган иродага эга бўлган субъектлар сифатида таърифлашига қарамай, унинг назариясида давлат механизмига органик ёндашув тамойили кўпроқдир.

Давлатнинг моҳиятини тушунтиришга бундай ёндашувни ундан анча кейинроқ, Европада ижод қилган Томас Гоббс (1558-1677)нинг социологик қарашларида ҳам учратиш мумкин. Бу фалсафа тарихидаги тасодифий ҳодиса бўлмай, барча мамлакатлардаги фалсафий тафаккур ривожланишида умумий тамойил мавжудлигини, фалсафий тафаккур у ерда ҳам, бу ерда ҳам бир ҳил ёки деярли бир ҳил ривожланиш йўлини ўтаётганлигини кўрсатади. Икки олимнинг давлат ҳақидаги баъзи масалалар бўйича фикрлари шунчалик ўхшашлиги ана шундан.

Гоббс давлатни фанатик махлуқ бўлган улкан Левиафан билан, Абу Наср Форобий эса - инсон организми билан қиёслаган. Иккаласи ҳам давлатга органик ёндашувда бўлганлиги кўриниб турибди.

Бундай ёндашувнинг моҳиятини давлат гўё ўз қонунлари бўйича яшайдиган, махсус ақл ва мустақил ирода билан таъминланган, ўз аъзоларига эга бўлган ўзига хос «организмдир», деган қараш ташкил этади. Гоббс фикрича, давлат сунъий ҳаёт кечирувчи қандайдир сунъий жисм, механизмдир. Абу Наср Форобий ҳам шаҳар бирлашмасини инсон танасига ўхшатиб, тахминан ана шундай фикрлар билдирган.

Бу давлат механизмини идеалистик тушунишдир; у гўё ушбу механизм табиий равишда тайёр ҳолда мавжуд бўлиб, уни ақл билан билиш ва амалда ишлатиш мумкин, деган янглиш тасаввурга олиб келади.

Бундай фикр иккала олимни давлатнинг пайдо бўлиш сабабини инсоннинг тубан табиатида кўришларига олиб келди.

Боз устига, Абу Наср Форобий бундай фикри билан ўзининг илгари айтган сўзларига қарши борган. Агар у илгари давлатнинг келиб чиқишини одамларнинг мавжуд зиддиятли ахлоқий ҳислатлари ва иқтисодий манфаатлари билан боғлаб тушунтиришга ҳаракат қилган бўлса, бу ерда олим шаҳар аъзоларининг ахлоқий ҳислатларидаги фарқлари билан тушунтиришга ҳаракат қилган. Ваҳоланки, юқорида айтганимиздек, Абу Наср Форобийнинг фозиллар шахри - ўрта аср типидеги шаҳар бўлиб, унда одамлар нафақат

иқтисодий жиҳатдан нотенгдирлар, балки ахлоқий сифатлари бўйича ҳам ҳар хилдирлар.

Абу Наср Форобий айнан ақл ва унинг давлатни белгилашдаги ўрнидан келиб чиқиб, Гоббсдан аввалроқ одамлар шаҳарнинг асосий аъзосига ихтиёрий равишда катта ваколатлар бердилар ва бу билан ўзларини шаҳар бирлашмаси ҳокимияти назорат қилиб турадиган хатти-ҳаракатнинг сунъий қоидалари занжири билан боғлаб қўйдилар, деб таъкидлаган.

Лекин давлат бошлиғининг хислатларига нисбатан олимларнинг фикрлари фарқ қилади. Абу Наср Форобийнинг фикрича, давлат раҳбари алоҳида туғма ва ҳаёт давомида орттирилган хислатларга эга бўлиши керак. Гоббснинг давлат бошлиғи (монархи) эса - табиатан бошқа барча кишиларга тенг бўлган оддий инсондир. Гоббс монарх бошқа кишилардан фарқ қилувчи қандайдир туғма хислатларни тан олмайди, чунки у инсоннинг туғма хислатлари ва қобилиятлари ҳақидаги диний тасаввурларга қарши бўлган. Бу эса Гоббснинг эски феодал монархияга қарши чиқишига сабаб бўлган.

Бинобарин, Абу Наср Форобийнинг шаҳар бирлашмаси асосий аъзосининг мавқеи Гоббс давлатидаги монархнинг мавқеига қараганда мустаҳкамроқ. Шу боис, Абу Наср Форобий инсон танасининг айрим аъзоларини шаҳар аъзоларига қиёслаб ва шаҳар бирлашмаси бошлиғининг фахрли жойини кўрсатиб, шаҳар бирлашмаси аъзолари бажарадиган ишлар тирик организм ҳаракатларига аниқ мос келишини таъкидлаган. Инсон танасининг юракка нисбатан пастда жойлашган аъзолари ундан узоқлигига қараб, энг фойдали бўлсада, борган сари камроқ ҳурмат қилинадиган ишларни бажаргани каби, шаҳар бирлашмасининг аъзолари ҳам, ҳокимлар ишига қараганда кўпроқ фойда келтирса-да, шаҳар бошлиғидан узоқлигига қараб камроқ ҳурмат қилинадиган ишларни бажарадилар. Шундай қилиб, Абу Наср Форобий фикрича, шаҳар бирлашмасининг айрим аъзолари бажарадиган вазифаларнинг фахрлилиги шаҳарнинг ушбу вазифани бажарувчи у ёки бу аъзоси унинг бошлиғига қанчалик яқинлиги билан белгиланади.

Абу Наср Форобий юқорида айтилганларга асосланиб, шундай хулосага келади. Шаҳар бирлашмасининг асосий аъзоси - энг комил, етук ва ўз ахлоқий хислатлари бўйича шаҳарнинг бошқа аъзоларидан ажралиб турадиган ва шу боис фозиллар шахрини бошқариш ваколатини ўз қўлига олишга муносиб бўлган инсондир.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: “O‘zbekiston”, 2021. - 421 б.
2. Абу Наср Форобий. Рисолалар. –Т., “Фан”, 1975. – 134 б.
3. Форобий Абу Наср Фозил одамлар шаҳри. Абу Наср Форобий / Таржимонлар Абдусодиқ Ирисов, Маркам Махмудов, Урфон Отажон. Масъул муҳаррирлар М.Хайруллаев, М.Жакбаров. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. - 320 б.
4. Аль-Фараби А.Н. Избранные трактаты: Пер. с араб. / Абу Наср аль-Фараби; НАН РК, Ин-т философии. - Алматы: Гылым, 1994. - 445 с.
5. Ал-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата. Наука. 1973 - 388 с.
6. Джахид Али Мухамед Реза. Абу Наср аль-Фараби о государстве: моногр. / А. М. Джахид; отв. ред. А. М. Богоутдинов; АН Таджикской ССР, Отдел философии. — Душанбе: ДОНИШ, 1966. — 116 с.
7. Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана (VII-XII вв.): с приложением избранных философских произведений Фараби, Газали и Маймонида / С. Н. Григорян; АН СССР, Ин-т философии. — М.: АН СССР, 1960. - 328 с.